

Ореста Лосик

ORCID: 0000-0001-8245-3780

(Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна)

Соціально-філософські погляди Володимира Навроцького: від неоромантизму до позитивізму

Społeczno-filozoficzne poglądy Wołodymyra Nawrockiego: od neoromantyzmu do pozytywizmu

W artykule poddano analizie społeczno-filozoficzny wymiar publicystycznego dziedzictwa Wołodymyra Nawrockiego (Nawrockiego) – jednego z czołowych inspiratorów ukraińskiego narodowego odrodzenia drugiej poł. XIX wieku. Przy pomocy porównań wątków biograficznych oraz ówczesnej społeczno-kulturowej atmosfery w Galicji, łącznie z ukraińsko-polskimi relacjami, ukazano światopoglądowe dylematy narodowego i cywilizacyjnego samookreślenia się ukraińskiej wspólnoty w filozoficzno-społecznoznawczych refleksjach miejscowych intelektualistów.

Słowa kluczowe: Wołodymyr Nawroćkyj, narodowa tożsamość, sprawiedliwość, praca, oświata

«В останній епосі нашого народного відродження видала галицька Русь немало світлих, діяльних, розумних і патріотичних синів. Були у нас одиниці з горячим патріотичним серцем в грудях, з блискавицею-словом в устах, що уміли згорнути до себе всіх земляків і вести їх щасливо вибраною дорогою до щасливої мети; були в нас і суть люде, котрі до послідної каплі крови готові боронити прав і святощей народних; бували і суть такі, що понесли розголос рідного слова і науки в далеку чужину і звінчали матір-Русь лавром нев'янучої слави, – між всіма тими однак ясніє Володимир Навроцький як незрівняний герой мислі і знання», – такі слова були виголошені на пам'ятному вечорі кілька років після його смерті¹. Навіть без спеціальної художньої образності, обмежуючись тільки хронологією

¹ Ye. Olesnyts'kyj, *Volodymyr Navrots'kyj, ieho znachenie i zasluhy. Vidchyt d-ra Yevheniia Olesnyts'koho, vyholoshenyj v pam'iatnyj den' shostykh rokovyn smerty bl. p. Vol. Navrots'koho, «Dilo» 1888, 28 trav. (9 cherv.), ch. 120, s. 1.*

фактів із життя та діяльності Володимира Навроцького (1847–1882), зустрічаємось із непересічно важливим значенням внеску та впливом окремих особистостей на хід культурної історії.

«Тиха» харизма цього інтелектуала впродовж короткого часу встигла прямо або опосередковано закласти і попередньо скріпити ідейно-концептуальні підвалини нового етапу українського національного відродження. Його популярність і впізнаваність у публічному просторі була обмежена з різних об'єктивних причин, але тексти В. Навроцького уважно читали представники найрізноманітніших кіл – міська та сільська інтелігенція, університетська професура, високі урядовці та політики без огляду на їхню національну належність.

Тематика головних зацікавлень В. Навроцького стосувалася площини суспільної економіки – на той час майже не заторкнутої у Галичині ділянки професійного аналізу. Завдяки передовсім інтенсивній самоосвіті, цілеспрямованості своїх природних талантів та високій працьовитості український автор встиг написати ґрунтовні аналітичні дослідження, у яких економічна аргументація переростала вузькі межі конкретної проблематики, доповнювалася та взаємодіяла з політичними, соціальними, культурними, релігійними, моральними контекстами й в оцінках відношення «людина – світ» виходила на рівень філософської рефлексії.

Світогляд особистості і національне відродження

Формування філософського світогляду В. Навроцького не стало результатом спеціальних університетських студій. Щоправда, він закінчив правничий факультет Львівського університету (1866–1871), хоча спершу, на бажання батька, греко-католицького священника з Теревовлянщини, пробував вступати на теологічний факультет, але отримав відмову (причиною була гадана недостатність музичного слуху) і зовсім про це не жалкував. Дольвівський період, коротко провчившись у Коломийській нормальній школі (1853–1856), провів у Станіславові (тепер – Івано-Франківськ), склавши у місцевій гімназії з добрим успіхом матуру. Вже в юнацькі роки вирізнявся серед однолітків ініціативністю у громадсько-просвітницькій роботі над формуванням національної самосвідомості молодого покоління. Був (разом з братами Корнилом та Леонідом Заклинськими, Мелітоном Бучинським і Остапом Терлецьким – усі в майбутньому активні діячі національного відродження та представники філософської культури Галичини) співзасновником локального осередку таємного українського учнівсько-студентського товариства «Громада» (за викриття участі в якому грозило виключення із закладу освіти з подальшою проскрибованістю у са-

моралізації) та активним учасником організації його діяльності². Вже тоді зі старанністю займався збиранням етнографічно-фольклорного матеріалу, аналіз якого згодом став однією з підвалин його суспільствознавчих зацікавлень, а саме: впливом історичного минулого та духовної спадщини на колективну вітальність, національну єдність та політичні й моральні ідеали рідного народу й слов'ян загалом. Перебравшись до Львова, рецензував зміст рукописного часопису «Зірка», який видавали згадані станіславівські громадивці, і вже у цих перших власних публікаціях знаходимо характерні прикмети його авторського стилю й протофілософське світорозуміння, в основі якого перебувала жива допитливість і наполегливість³.

Ні один період життя В. Навроцького не був стабільним, а тим більше сприятливим для інтелектуальної наукової праці. Найкращі праці писав «в таких поганих домашніх обставинах, що незвичайно дивно, як могла смертна людина так забувати за своє для добра громади»⁴. Студентські роки не стали винятком. Львівське українське середовище прогресивної молоді (згадаймо хоча б трьох братів Барвінських, В. Ганкевича, Д. Танячкєвича, Є. Желєхівського, О. Огоновського, І. Верхратського, К. Лучаківського, А. Січинського), яка зі спрагою не лише знань, але ентузіастичних прагнень творити нову суспільну дійсність з'їжджалася на студії з різних околиць Галичини, швидко наділило В. Навроцького неписаним лідерством. У кожній дискусії чи інших заходах «Бузько (так його дружньо називали. – *О. Л.*) до ґрунту вглубив справу, виставив єї з всіх боків і вивів на праву дорогу [...] Се була симпатична, всіма так люблена і поважана постать, що за ним линула вся добромисляча, сердечна молодіж академічна», добровільно схиляючись перед очевидністю його «великанської трудолюбивости, єго незвичайного дару оживляти мертві цифри палким дотепом, знаменитою діялектикою і незбитою аргументацією», – згадував у посмертній серії нарисів, присвячених пам'яті близького товариша Володимир Барвінський, ще один чільний представник українського відродження й філософської культури Галичини другої половини ХІХ ст., що й сам у короткім часі пішов з життя⁵.

У Львові В. Навроцький брав активну участь у громадсько-культурному й видавничому житті українства, на громадських засадах працював

² О. Zbozhna, *Uchnivs'ki ta students'ki «Hromady» – shkola vykhovannia ukrains'koi natsional'noi elity*, vyd. 2-he, vypravl. i dopovn., Ternopil' 2012, 232 ss.

³ V. Navrots'kyj, *Krytychni zamitky* [in:] *Tvory Volodymyra Navrots'koho: vydannia posmertne z portretom i zhyttiepysom*, t. I, L'viv 1884, s. 65–67.

⁴ I. Vytanovych, *Volodymyr Navrots'kyj (1847–1882). Pershyj ukrains'kyj statystyk-ekonomist v Halychyni na tli svoiei doby*, L'viv 1934, s. 27.

⁵ V. B. [V. Barvins'kyj], *Pamiaty najluchshoho druha*, «Dilo» 1882, 26 maia (7 cherv.), ch. 40, s. 3; 3 (15) lyst., ch. 85, s. 2.

у редакції новозаснованого журналу «Правда» та видавництві Товариства «Просвіта», співініціював заснування нового, немосквофільського органу українського студентського самоврядування «Дружній лихвар» (1871), у 1869–1872 рр. очолював львівську «Громаду» (центральної осередок організації), контактуючи з найвизначнішими представниками старшого покоління українських діячів національного відродження, зокрема з о. С. Качалюю, І. Шараневичем, К. Сушкевичем, В. Шашкевичем та ін. За оцінками деяких дослідників, під кінець 1860-х років знову, після чергового періоду зневіри і «назадництва», повернув запал галицькому (та й усьому) українству боротися за належні свободи, відсвіжувати концепти 1848 р. та скеровувати «національне життя на нові шляхи»⁶. Бурхливість нового й наступних десятиліть загострила внутрішні проблеми галицької спільноти щодо трактування ідентифікації, прав і способів самовизначення, пріоритетів національної свідомості, опору культурної пам'яті тощо. Затято боролися світогляди поколінь, політичних переконань, руйнувалися стереотипи, тривали пошуки нової програми дій та зусилля її практичного здійснення задля основного – посвяти свого служіння виборюванню «правди і волі» для одного – кращої долі рідного народу, щоправда, «не з князями, владиками, шляхтою і підневільними мужиками [...] але нарід мужицький, серед котрого молодіж росла, котрого язиком говорила і про котрого тяжчі злидні стільки начиталася в поезіях Шевченка і в новій українській літературі. Нарід сей був темний, обдертий, нещасливий, але живий; его не треба відпорпувати в старих пергаментях, бо він жив тут же, перед очима, по селах, мав, як кожний живий організм, свої потреби і ідеали, котрі лиш треба було добре зрозуміти і серед злиднів щоденного життя віднайти, щоби полюбити їх усією силою незопсованого серця і посвятити їм службу цілого життя»⁷. А ззовні не припинялася невсипуща «опіка» над усіма більш і менш серйозними ініціативами української емансипації з боку панівної у Галичині польської влади, починаючи від А. Голуховського...⁸

Саме останньому «завдячує» В. Навроцький службове перенесення вже 1872 р. після короткотривалої праці скарбовим урядником у Львові до Ряшева (Жешува), який українці називали «галицьким Сибіром», щоби, як

⁶ I. Vytanovych, *Volodymyr Navrots'kyj (1847–1882)...*, s. 11–23. Пор. також: I. Hurak, *«Moloda Ukraina»: studentstvo v suspil'no-politychnomu zhytti Halychyny (60-ti rr. XIX – pochatok XX st.)*, Ivano-Frankivs'k 2007, 280 ss.

⁷ O. Terlets'kyj, *Zhadka pro zhytie Volodymyra Navrots'koho* [in:] *Tvory Volodymyra Navrots'koho: vydannia posmertne z portretom i zhyttiepysom*, t. I, L'viv 1884, s. VIII.

⁸ Пор.: O. Kupchyns'kyj, *Z mynuloho XIX stolittia. Zhyttia i tvorchist' Fedora Zarevycha (1835–1879)*, «Visnyk NTSh» 2020, ch. 63, s. 77–87.

сам писав, «відібрати можливість діяння для руської справи»⁹ та продовжити зі «сталенною терпеливістю» та «розважним патріотизмом» визначально впливати на подальшу ідейну стратегію українського національного відродження. І справді, у Ряшеві, відірваний «від того, що становило для него суть і вартість життя, без чого жите ставалося пустим і порожнім вегетованем з дня на день»¹⁰, В. Навроцький перебував у духовній порожнечі, з якою в незмінно складних матеріальних умовах та особистих трагедіях (смерть молодого дружини після неповного року шлюбу) боровся саме працею свого інтелекту й світорозуміння. Робив це, доки дозволяло підірване з голодних студентських років здоров'я, надсилаючи численні праці до «Правди», «Діла», «Киевского Телеграфа», «Вестника Европы». Попри свою визнану професійну фаховість, саме через національну належність та діяльність отримував неодноразові службові дисциплінарні стягнення, поминався в посадових авансах, врешті, відправлявся у тривалі виснажливі відрядження на австрійсько-російський кордон, з ризиком для життя успішно провівши комісійно-слідчі дії у справі контрабанди волів (якою займалися, зокрема, великі землевласники), що також примножило йому додаткову порцію публічних обмов, доносів, безпідставних обшуків із конфіскацією «підозрілих» книжок (наприклад, назви яких містили слово з коренем «соціал-»)¹¹.

Врешті, прогресуючі сухоти привели до летального кінця, який не вперше і не востаннє підтвердив «аж до зачудованя вірну схожість» життєвих доль найкращих «ратників» українського інтелектуального фонду¹².

Публіцистична спадщина В. Навроцького, за попередніми неостаточними підрахунками, може налічувати до ста текстів різного обсягу¹³.

⁹ Цит. за: К. Studyns'kyj, *Perepyska M. Drahomanova z V. Navrots'kym. Z pochatkiv sotsiialistychnoho rukhu v Halychyni* [in:] *Za sto lit. Materiialy z hromads'koho j literaturnoho zhyttia Ukrainy XIX i pochatkiv XX stolittia*, red. M. Hrushevs'kyj 1927, kn. 1, s. 100.

¹⁰ O. Terlets'kyj, *Zghadka pro zhytie Volodymyra Navrots'koho...*, s. XXI.

¹¹ Про один із них писав товаришу: «Бідний Томас Морусь (Utopia), котрого я два дні перед тим напіткав випадком в книгарні меже виданнями Universalbibliotek, закупив за 12 крейцарів і ледви 4 картки розрізав, пішов также тою-ж дорогою» (цит. за: O. Terlets'kyj, *Zghadka pro zhytie Volodymyra Navrots'koho...*, s. XXXV). Див. також: К. Studyns'kyj, *Perepyska M. Drahomanova z V. Navrots'kym. Z pochatkiv sotsiialistychnoho rukhu v Halychyni...*, s. 150–153.

¹² Ye. Olesnyts'kyj, *Volodymyr Navrots'kyj, ieho znachenie i zasluhy...*, ch. 120, s. 2.

¹³ 1884 р. за ініціативи і під редакцією І. Франка започатковане посмертне видання вибраних праць В. Навроцького (друком вийшов один том). Його бібліографію див. у: І. Franko, «*Pravda*», *pys'mo naukove i literaturne. Vid 1867 do 1883*, L'viv [1884], s. 298–299; К. Kurylyshyn, *Chasopys «Dilo» (L'viv, 1880–1939 rr.): materialy do biobibliohrafistyky*, t. 1: 1880–1889 rr., Drohobych 2015, s. 429–430.

У переважній більшості з них приховував своє авторство під низкою псевдонімів і криптонімів або не підписувався взагалі. Лише за формальними ознаками тексти В. Навроцького не мали наукового характеру, адже нерідко писав їх «на скору руку, так як того вимагало життя»¹⁴.

Ці праці охоплюють низку різних галузей світоглядної обізнаності: наукову критику, етнографічні, географічні та історичні студії, політично-громадську публіцистику, літературну критику, культурознавство, художні твори й найголовнішу сферу зацікавлень – економічну статистику і соціографію. До знакових належать: «Ludność Galicji» (1874), «Реформа порядку домового і «Слово» (1875), «Руська народність в школах галицьких» (1876), «П'янство і пропінання в Галичині» (1877), «Шляхетні захитники народу», «Класові інтереси і інтереси народу» (1877), «Нагінка за соціялістами і польська преса» (1877), «Подвійна крейдка, студія над податком ґрунтовим» (1881), «Герої подвійної крейдки» (1881) та ін. Низка статей В. Навроцького викликала жваву і подекуди гостру реакцію деяких опонентів, включно з подальшими взаємними дебатами на газетних шпальтах галицької періодики. Водночас їх міцна науково-теоретична й методологічна компонента здобувала шану й визнання фахівців.

Стиль письма В. Навроцького вирізняли характерна авторська сатира й гумористичний скептицизм, наявні поряд з найпильнішою аналітичною досліджуваною темою, гострополемічний тон і водночас невидима, але відчутна «страшна ностальгія, болюча туга»¹⁵ від усвідомлення тягара порушуваних дилем. Сатиричність В. Навроцького можна порівняти зі сміхом українських романтиків. Таким чином вони символічно підкреслювали суперечливий духу свободи і модернізації характер навколишньої дійсності¹⁶.

Тракував свою манеру добродушно, порівнюючи з письмом одного з товаришів: «[...] Ви [...] самі воюєте іронією, як той циган, що посилав свою дитину по воду та наперед вибив, щоби збанка не збила [...] А знаєте, що то іронія? То той Татарин, що утікаючи був найнебезпечніший, бо в той сам час пускав стріли назад себе; сатира-ж то той козак, що маючи де шаблоюкою ударити, наперед ще й коментував свій удар: «на тобі

¹⁴ I. Vytanovych, *Volodymyr Navrots'kyj (1847–1882)...*, s. 66.

¹⁵ *Ibid.*, s. 69.

¹⁶ Так, у філософському прочитанні літературні твори Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, М. Гоголя показують деформацію, руйнування і виродження питомої для рідного буття структури світосприйняття та розуміння і, врешті, потрапляння у «буттєвий блуд» і своєрідну непритомність. Водночас дошкульно-в'їдлива викривальність романтичного глуму стає «дієвим засобом збудити в читача гідність, національну самосвідомість і прагнення позбутися [...] тягара неправди» (М. Skrynnyk, *Istoryko-filosofs'kyj kontekst stanovlennia ukrains'koi identychnosti*, L'viv 2018, s. 112, 117).

вразий сину!»¹⁷ Свідомий імовірного закиду в тенденційності, на випередження з ним годився: «не тільки з гори приймаю, але навіть сам его підношу [...] щоб єму (читачеві.— *О. Л.*) критичне читання по можності з гори улекшити»¹⁸.

Наскрізним мотто його розвідок на суспільні, політичні, економічні, культурні теми виступає потреба модернізації, осучаснення як синоніма єдино можливого шляху і способу розвитку колективного народного організму. Бути сучасним – рухатися дорогою поступу, що однозначно пов'язується із (само)пізнанням. Перебувати на правильному шляху тотожне постійним зусиллям свідомих учасників цілеспрямовувати себе і рідну спільноту до кращого майбутнього. Що це означає в реальності? Стати видимими (а не забутими чи екзотичними) для західного світу як його рівноправні члени – отже, незалежними, такими, що вповні користають із цінностей справедливості, свободи, вибору. Прагнення здобути таке майбутнє не є хвиливою забаганкою чи чимось непритаманним національному загалові, навпаки, воно заслужене й аргументоване посвятами попередніх поколінь. В. Навроцький бачить в українцях народ, який повинен себе і відкрити, і створити. Згадані процеси мають відбуватися одночасно і кожен приносить результат, хай нерідко неповний і/або суперечливий. Але сама їх наявність потрібна, щоб у подальшому викристалізувалася пріоритетна і виключно демократична модель «цивілізації руського народу».

Соціально-філософські погляди В. Навроцького сформувалися на ґрунті двох світоглядно-методологічних підходів: неоромантичного та позитивістського. В. Навроцький сприймає їх інструментально, більш «заземлено», не узагальнюючи як «картини світу». Перший спрямовує до (пі)знання минулого (свого насамперед, але не лише), другий – наголошує на концепті так званої органічної праці тут і тепер. Обидва підходи для В. Навроцького є механізмами поступу, однаково важливі, кожен самоцінний, але й взаємопов'язаний. Автор не бачить потреби віддавати перевагу лише одному, обидва мають розвиватися паралельно, хоч, очевидно, у наслідку неоромантичне бачення все менш відповідатиме викликам новітності. Завдяки окресленим практикам українська спільнота (само)ідентифікується і, усвідомлюючи та плекаючи свою справжню історичну традицію, гуртуватиметься щодо стратегій подальшого існування, не даруючи свободи вибору за себе навіть найзичливішим сусідам.

¹⁷ О. Terlets'kyj, *Zghadka pro zhytie Volodymyra Navrots'koho...*, s. VI.

¹⁸ V. Navrots'kyj, *Heohrafichni i etnohrafichni uryvky* [in:] *Tvory Volodymyra Navrots'koho...*, s. 183.

Соціальні мотиви і культурна спадщина

Звернення до минулого саме по собі не приносить нічого для самопізнання. Це пласти фактичних і духовних досвідів багатьох поколінь, що тільки при відповідній інтерпретації можуть присвоюватися нащадками як спадщина і продовжитись як традиція. В. Навроцький відстежував такі спроби й аналізував їх сильні та слабкі сторони у своїх розлогіх рецензійних статтях. Вважав, що саме історичні та етнографічні студії народів допомагають визначити передумови і цілі феномену національного відродження у різних народів (зокрема, народів-сусідів)¹⁹.

Сам від юнацьких років розпочав збирати та записувати фольклор і звичаї й продовжував робити це при кожній догідній нагоді у подальшому. Особливо вдячно як «епохальну заслугу [...] в історії нашої культури оцінював тематичні збірки з коментарями, що упорядковували український фольклор, навіть якщо мав застереження щодо повноти й тематики вибраних взірців. Тракував пісні, казки, приповідки та інші форми так званої неписьменної, створеної народом усної літератури багатим джерелом, що допомагає простежувати «розвій ідей», пов'язаних із самоідентифікуванням спільноти²⁰. Поетична «історія поспільних (політично-соціальних) прояв» (що тягнеться «від (що найменше) IX віку» аж до сьогодення) не просто фіксує подію та обставини, у яких вона відбувалася, а відображає їх трактування у тодішній колективній національній свідомості й ментальності. Фольклор вмщував світоглядні уявлення й відображав реальні практики суспільної життєдіяльності, наприклад, у площині міжнародних відносин. Ці дані були однозначно безтенденційними, тобто такими, які давали правдиві незманіпульовані чи приховані свідчення (хоча б тому, що їх підтверджували збірки інших іноземних дослідників української народної творчості, зокрема поляків Жеготи Паулі чи Вацлава з Олеська), що особливо підкреслював та цінував В. Навроцький.

Тому етнографічний й історичний емпіричний матеріал ставав переконливим базисом інформації для пошуку відповідей на найголовніші питання ідентифікації, принесені рухом національного відродження: хто ми? які ми? чий ми? з ким ми? куди ми? звідки й доки ми?.. Отже, неоромантичне звернення до давнини завдяки віднаходженню, систематизації

¹⁹ Тому В. Навроцький написав широку схвальну рецензію на велику літературозначу статтю-огляд історії української літератури М Драгоманова, поміщену в італійському журналі «Rivista Europea» (V. Navrots'kyj, *Ukraino. Il movimento letterario Rutheno in Russia e Galizia 1798–1872* [in:] *Tvory Volodymyra Navrots'koho...*, s. 78–111.

²⁰ V. Navrots'kyj, *Ystorycheskie pisni malorus'koho narodu s ob'iasneniamy Vl. Antonovycha i M. Drahomanova*. Т. I. Kiev', 1874 [in:] *Ibid.*, s. 112–113.

й аналізу автеничних джерел створювало й зміцнювало тяглий зв'язок «своїї» сучасності з «рідним» проминулим, а актуальне «ми» знаходило ідейні опори у давніх «нас». Використовучи цей цінний матеріал, В. Навроцький формулює і свої трактування ідентичності, солідарності, братерства, народу (нації).

У текстах В. Навроцького трапляється визначення нації насамперед як «природного організму», а народності (у розумінні національності) як «виготову природи» і «об'яв фізіологічний»²¹. Отже, вони субстанційні, тобто питомі людському існуванню. Народності не можна набути, передати, виховати, вибрати, а лише народитися з нею. Вона повинна сприйматися як об'єктивна данність, позбутися якої неможливо, доки живе людина. Як складова супровідна частина соціально-культурного й політичного буття ідентифікація за національністю, на відміну від релігійної чи політичної, присвоюється одноразово й остаточно. З національністю як атрибутом ідентичності неможливо перервати взаємодію (яка чітко обмежена): якщо її не визнавати й не репрезентувати, то допустимо «статись тільки ворогом» або байдужо нехтувати, проте «вийти з неї цілковито, по нашій думці, не єсть річ можлива»²². Своєю чергою, нація прирівнюється до «літорости», яка зовсім не є перекотиполем, а, навпаки, утримується завдяки «сягаючому глибоко в старину» корінню (історичність)²³. Проте її природна краса як живого організму – у нових пагонах, що знову і знову з'являються й ростуть при кожній «хоть крихітку щасливішій добі» аж до чергової насильної перепони.

В. Навроцький, характеризуючи становище української нації (як вже згадувалося, називає її також «цивілізацією»), жодним чином не сумнівається у її життєздатній синергійній силі. Йому йдеться передовсім, аби вона природно (тобто вільно) росла й самобутньо формувалася без нищівного, руйнівного впливу зовнішніх деформацій, що пропонують натомість уповноважені «огородники». Властива допомога для розвитку кожного національного «дерева» полягає на «зрозумінню» і «гуманному пошануванню» її природних, тобто базових і конституюючих, властивостей, саме мови, традиції та самоідентифікації. Такий підхід єдино виправданий і продуктивний для націй, що співіснують поруч, хоч на практиці (йдеться про східну частину півдавстрійської Галичини), залишається «поки що все в пеленках»²⁴.

²¹ V. Navrots'kyj, *Heohrafichni i etnohrafichni uryvky...*, s. 182, 184.

²² *Ibid.*, s. 183.

²³ *Ibid.*, s. 185.

²⁴ *Ibid.*, s. 184.

Народність, за В. Навроцьким, визначає осердя тотожності – й індивідуальної, і колективної. Якими характеристиками наділяє її наш автор на прикладі своєї рідної?

Отож, головним джерелом постають історичні пісні періоду козацтва. На їх прикладі спостерігаємо формування колективної та культурної форм пам'яті. Думи зі своїми сюжетами могли складатися згідно з автентичними подіями або бути плодом фантазії. Філософські мотиви простежуються у кожній, але власне соціально-філософські акценти фіксуються у тих, де епос описує героїчні вчинки та переможні події. «Дух сміливий, непридавлений», притаманний козацькому *modus vivendi*, впродовж століть дуже прихильно сприймали інші верстви українського населення. Думи були винятково популярними, що свідчило про «голосне почуття» спільності та солідарне бажання носіїв тієї самої народності і тотожності належати до єдиного цілісного «суспільно-політичного організму» й поділяти однакові соціальні цінності та ідеали²⁵. Визволитися й «на многії літа, на віки вічні» осягнути свободу було ще одним основним наскрізним мотивом колективної самоідентифікації.

Думи у сприйнятті В. Навроцького найвимовніше ретранслявали в загал почуття самосвідомості й гідності, подавали взірці підпорядкування «індивідуальних клопотів» «добру загалу», «особистого існування» – «ідеальним інтересам» з незмінною провідною темою незалежності. Але у парі індивідуальне/загальне перший складник також наділяється позитивними характеристиками: особистість, яка посвячується понадіндивідуальним пріоритетам, трактується як зріла й відповідальна, така, що в думках і вчинках керується переконливими мотивами, спирається на власні можливості і, врешті, також може помилятися²⁶. Виведений образ – реалістичний, а отже, прагнення його не надумані чи непотрібні. Прикметно, що у думках вплив надприродного (божественного) фактора на перебіг подій зведений до мінімуму. Не він, а саме людина «власними силами» творить історичне буття. В. Навроцький підкреслює міцну колективну вітальність української спільноти, яка створилася і скріплювалася на усній культурній традиції: вона «мусила виробити собі велику самодільність мислі і чину; мусила обладати спорим запасом енергії, мусила мати дуже живе почуття власної мужеської сили і власної одвічальності, і прийти до незвичайної, як на сей час і край, ясности погляду на себе і околячий світ»²⁷.

²⁵ *Ibid.*, s. 186.

²⁶ V. Navrots'kyj, *Ystorycheskie pisni malorus'koho narodu s ob'iasneniamy VI. Antonovycha i M. Drahomanova*. T. I. Kiev', 1874 [in:] *Ibid.*, s. 112–113.

²⁷ *Ibid.*, s. 79–80.

Як відомо, наявність спадщини уповноважує історичну колективну самосвідомість. Але не всі її змісти помічні для того, аби спільнота була життєздатною, утримувала сучасність й еволюціонувала. Концепт минулого у В. Навроцького обов'язково передбачає і критичні зауваги щодо окремих його змістів. Це стосується, зокрема, надмірної ідеалізації часів «козацької волі і давньої України», реалії яких не доречно відновлювати дослівно²⁸. Вочевидь, подібні перебільшення й надуживання зумовлені несприятливими політично-історичними й соціально-побутовими обставинами життя українців під чужим пануванням у подальші століття. В. Навроцький, однак, не підтримує тих письменників свого часу, які, попри обдарованість, «надто гребуть у минулості і займаються віршованем тематів дуже вже перебитих і декламаціями, хоч і на теми гідні»²⁹. Він дотримується переконання про потребу оновлювати літературно-художні сюжети відповідно до духу доби, щоби вони сягали «своїми образами і проблемами у глибінь людського життя в суспільності». Так його концепт співвідношення індивідуального/загального доповнюється парою особисте/публічне.

Процеси порятунку національної самоідентифікації в часи поневолення схожі у різних народів. Безрефлексійне поширення особливо провокативних, вже неактуальних моделей наслідування зупиняє цивілізаційний розвиток і спільноти й загрожує її самоідентифікаційній адекватності, несправедливо перешкоджає свободі інших. Virізняючи феномен слов'янства, В. Навроцький не заперечує духовної «братньої» близькості сусідів чи обмінів пройденими досвідами відродження з метою більш самокритично оцінити власні наміри з наближення самотності – вже «не як Слав'яне, але таки як Українці»³⁰. Під цим оглядом він підкреслює важливість Галичини, у якій «спотикаються зі собою многі і важні питання, котрі відносять національним і справам літературним сего краю надають переважний інтерес на весь мир славянський»³¹.

Якщо між народами-сусідами у минулому переважали неприязні відносини, засвідчені історичними й етнографічними джерелами, то шкідливо як заперечувати подібне, так і залишати без змін. Це однаковою мірою зсередини руйнує внутрішню солідарність і деформує національний па-

²⁸ Подібно мислив і В. Барвінський, пор.: О. Łosyk, *Z badań nad filozoficzną problematyką wybranych prac Wołodymyra Barwinskiego*, «Galicja. Studia i materiały» 2019, t. 5, s. 160.

²⁹ V. Navrots'kyj, *Ukraino. Il movimento letterario Rutheno in Russia e Galizia 1798–1872...*, s. 101–103.

³⁰ V. Navrots'kyj, *Heohrafichni i etnohrafichni uryvky...*, s. 141.

³¹ V. Navrots'kyj, *Ukraino. Il movimento letterario Rutheno in Russia e Galizia 1798–1872...*, s. 111.

тріотизм³². Негативний приклад такої проблеми серед усіх слов'ян демонструє польська нація, і під цим кризовим оглядом, насамперед для неї самої, стає геополітичний, соціальний й моральний устрій. Вирішення, за В. Навроцьким, лежить у площині визнання рівноправності усіх учасників історичного життя. Більше того, ініціатива «розумного і толерантного поступованя» має виходити саме від «сторони сильнішої і привілегованої» (якщо йдеться, зокрема, про Галичину). Отже, образ сучасності фальшується, якщо конструювати світорозуміння «насупротив історії та етнографії», самим відмовлятися й забороняти іншим пізнавати реалістичне минуле. Історично-етнографічні знання про себе і про інших, особливо в колі слов'янських народів, замінюють відносини між ними з у кращому разі абстрактно-гуманних і космополітичних «симпатій» на «справедливі»³³, засновані на реалістичній потребі міжнаціонального порозуміння задля кращого майбутнього всіх учасників та взаємного визнання рівності.

На думку В. Навроцького, в основі національного відродження українців лежить насамперед соціальний вимір³⁴. Він мотивувався прагненням відновити класову рівність та особисті свободи, історично тривало притаманні українцям, але втрачені через внутрішні міжусобиці й зовнішні протистояння. Прагнення повернути їх і визволитися з кріпацтва чи інших форм підпорядкування належали до основних «поривів народу», дух якого підтримувала й надихала «зложена слухана і співана простим, неписьменним, але короткотривало суспільною організацією освіченим народом» дума³⁵.

«Залишаючи тільки факти»: праця як запорука свободи

В. Навроцький розуміє, що з(а)міна соціального устрою відбуватиметься поступово (за аналогією, суспільне життя – це взірець «органічного світу», у якому перетворення також здійснюються нешвидко)³⁶.

Поступ є об'єктивним історичним явищем «духу часу» й поширення його неминуче, адже він уособлює правильний напрям сучасного цивілізаційного розвитку. Проте саме запозичення, безсумнівно, прогресивних

³² V. Navrots'kyj, *Satyrychni ocherky i uryvky (Z avtohrافiv 1867–1872)* [in:] *Tvory Volodymyra Navrots'koho...*, s. 149–159.

³³ V. Navrots'kyj, *Ukraino. Il movimento letterario Rutheno in Russia e Galizia 1798–1872...*, s. 79–80.

³⁴ *Ibid.*, s. 87.

³⁵ V. Navrots'kyj, *Heohrafichni i etnohrafichni uryvky...*, s. 187.

³⁶ V. Navrots'kyj, *Ukraino. Il movimento letterario Rutheno in Russia e Galizia 1798–1872...*, s. 111.

впливів поступальних настанов (насамперед англійського, німецького й французького просвітництва) має двояке значення. З одного боку, воно вписує локальні ініціативи суспільного й культурного відродження у «загальний рух нашого віку», показує їх відповідність викликам сучасності³⁷. Але, з другого боку, представляє місцеву спільноту радше об'єктом, аніж суб'єктом історієписання й непрямю вказує на її пасивний статус в історичних процесах. Натомість справжня суть поступальних прагнень спільноти розкривається у ній самій, зсередини, шляхом самопізнання, а конкретно – завдяки вивченню свого національного минулого. І ці автентичні та самостійні, обґрунтовані досвідом поколінь стимули до відродження можуть виявитися переконливішими і масовішими, ніж вибіркоче, похідне й переважно без великого засягу поширення ідейних впливів «знаменитих учителів західної Європи»³⁸.

Як переорієнтувати соціальні й політичні ідеали, наблизити таку бажану незалежність? Цьому допоможуть концепти «органічної праці».

У трактуванні В. Навроцького вони отримують дещо інше обґрунтування, аніж проектували польські автори цього відомого і на галицьких теренах підходу. Новизни додає те, що він багато аргументований соціологічними даними. Органічна праця як така мала стати пріоритетним методом і засобом нового етапу українського національного відродження. Якщо неоромантична програма зосереджувалася на ланці «минуле – теперішнє», то позитивістська орієнтувалася саме на поточну дійсність і скріплювала ланку «теперішнє – майбутнє».

Хоча В. Навроцький мав сталі переконливі народовецькі погляди, проте переважно дистанціювався від політичної діяльності (ще задовго до того, як став державним службовцем) і не сприймав її як першочерговий інструмент української емансипації. Особливо критикував «неякісні» прояви політичної активності – вони перешкоджають поступу і стримують більш результативні, на його переконання, практичні заходи. Не толерував теоретичних спекуляцій над обговоренням і висвітленням суспільно значущих проблем у публічній площині. За це однаково гостро критикував австрійську, польську й українську публіцистику, особливо закидаючи їм, а також культурній та освітянській галузям, надмірну політично-пропагандистську заангажованість: «[...] Засада “заступництва інтересів” наложилась на усі об'яви життя у нас своє характеристичне пятно, перейшла так сказати в тіло і кров держави, країв, людності, розділила австрійських так само як і спеціально галицьких краян на поодиноких “інтересентів”, особливо

³⁷ *Ibid.*, s. 79, 92.

³⁸ *Ibid.*, s. 94–95.

ж різко відбилась на австрійській літературі і публіцистиці ба навіть на тих галузях університетської і книжної науки, котрі який небудь зв'язок мають с публичним житєм [...] в Галичині [...] висока шляхта має свою окремо не тільки журналістику і політику, але і окрему філософію, поезію, історію і економіку,— так як знов дрібнійша шляхта і буржуазія свою»³⁹ Рідній публіцистиці випоминав також оминання й промовчування замість широкого висвітлення гострих і важливих тем, а ще гірше — їх необ'єктивного, а тому несамостійного, непродуманого шкідливого для національних інтересів аналізу, заповненого «шумними фразесами і софізмами тих противних органів, особливо коли ті зуміли своїм мовам pro domo надати позір ученої фаховості»⁴⁰. Власними економічно-статистичними студіями рекомпенсував цю глибоку прогалину національного поступу.

У своїх багатосторінкових дописах дотримувався позитивістської засади «боротися цифрами» з прямими й непрямими опонентами (в тому числі з політичних й урядових кіл), «залишаючи тільки факти, нехай говорять самі за себе»⁴¹. Закономірно, що такий науковий спосіб суспільно-наукового пізнання (названий згодом соціографією) спонукав автора у своїх текстах заторкувати соціальні проблеми класових інтересів, суспільної нерівності, співвідношення національного / глобального, врешті, соціалізму й лібералізму.

В його осмисленнях незмінним залишається критерій верифікації, не бракує ані застережень, ані сумнівів щодо правильності виборів, а в основі цієї інтелектуальної соціально-політичної, соціально-економічної та соціально-етичної публіцистики лежить пошук «позитивних цінностей, що дали б якнайвідповіднішу до умов і волі рідного громадянства синтезу»⁴². Власне у такому ракурсі В. Навроцький розумів «органічну працю», наділяючи її епітетами «належної», «чесної», «правдивої» тощо.

Нехтування й занедбування, особливо економічних питань, «мститься» низьким рівнем самосвідомості та самозарадності українців перед емансипаційними викликами зростаючого і неунікного цивілізаційного прогресу. Їх сильна апатичність саме до справ, у яких «які-небудь цифри грають найважнішу роль»⁴³, поглиблює залежне, нерівноправне становище й виключає з можливостей набувати більше прав та свобод. Отже, суть органічної праці у публіцистиці В. Навроцький вбачав у вчасному,

³⁹ Vasył' N. [V. Navrots'kyj], *Kliasovi interesy i interesy narodu (Sche prychnok do reformy avstrijs'kykh finansiv)*, «Pravda» 1877, 30 (18) lyst., ch. 22, s. 859.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ V. Navrots'kyj, *Heohrafichni i etnohrafichni uryvky...*, s. 183–184.

⁴² I. Vydanovych, *Volodymyr Navrots'kyj (1847–1882)...*, s. 73.

⁴³ Vasył' N. [V. Navrots'kyj], *Kliasovi interesy i interesy narodu...*, s. 859.

регулярному і фаховому просвітницькому інформуванні про реальні прикладні, але з глобальним засягом насущні для суспільства теми, а саме їх економічної грамотності.

Економічна свідомість і просвіта повинна на практиці супроводжувати всі ділянки поступу суспільства нарівні з гуманістичними цінностями сучасної доби, а патріотизм полягає у плеканні «почуття справедливості і рівності» для усіх громадян («інтерес маси людності єсть інтересом нашої поспільності»⁴⁴, мірилом «єсть для цілого краю (усіх верств поспільних)»⁴⁵). Якщо ж переважає «грубий егоїстичний» інтерес нечисленного класу (йдеться про великих землевласників і промисловців), потреби якого формулюються всупереч найконечнішим потребам» більшості, то тоді, за В. Навроцьким, виправдано «поставити і піднести ріжницю межі «інтересами класовими» і дійсними інтересами народу і тільки ті послідні вважати гідними публичної оборони»⁴⁶ Ухилення від податків і любювання корпоративних інтересів і протести псевдозахисників народу у Галицькому соймі В. Навроцький іменує «дезерцією найпоганішого роду», а відповідний міністерський проект з реформування фіскальної системи – реальним рішучим проявом «наперед по дорозі поступу» (для порівняння, «шляхетні захисники народу» називали згаданий документ «комуністичним»)»⁴⁷

У пошуках теоретичних концепцій оборони прав і можливостей народів до самостійного розвитку на початках підтримував ідеї класичного лібералізму Адама Сміта, згодом зауважив у них перевагу централізованих, механістичних, однобічних та космополітичних складників. У пошуках альтернативних доктрин зацікавився різними напрямками соціалізму (зокрема, утопістськими проектами Томаса Мора і Роберта Овена), натомість критикував концепції Томаса Мальтуса і Девіда Рікардо.

Став великим прихильником теорії американського економіста Генрі Чарлза Кері: обстоював концепцію асоціації як найбільш виправданішу для цивілізаційного розвитку кожної нації, оскільки вона забезпечує своїм членам якнайбільше індивідуальних свобод, а рівно ж зміцнює громадянську солідарну взаємодію усередині спільноти та нормалізує міжнаціональні відносини. В умовах децентралізації суспільне співжиття полегшує й гармонізує природну потребу обмінюватися матеріальним

⁴⁴ *Ibid.*, s. 942.

⁴⁵ Vas. N. [V. Navrots'kyj], *Shliakhetni zaschytnyky narodu*, «Pravda» 1877, 15 (3) serp., ch. 15, s. 575.

⁴⁶ Vasy'l' N. [V. Navrots'kyj], *Kliasovi interesy i interesy narodu...*, «Pravda» 1877, 30 (18) hrud., ch. 24, s. 943.

⁴⁷ Vas. N. [V. Navrots'kyj], *Shliakhetni zaschytnyky narodu*, «Pravda» 1877, 15 (3) serp., ch. 15, s. 577–578; 15 (3) lyst., ch. 21, s. 814–816.

і ідейно-духовним капіталом, що сприятливо впливає на активність культурного й політичного розвитку. Виробництво та обмін економічними та культурними послугами на локальному рівні відповідає головній потребі людини – її самореалізації та спонукає до субсидіарної активної співучасті у розбудові життєвої дійсності і таким чином робити свій внесок у творення сучасності⁴⁸.

Як представник свого покоління і свого часу В. Навроцький цікавився ідеями соціалізму. Про його тематичну начитаність й особисті рефлексії свідчить кореспонденція з відомими українськими діячами Михайлом Драгомановим, Мелітоном Бучинським, Остапом Терлецьким та ін. У них шукав відповідей для розв'язання питань громадянства, демократії, солідарності й імовірного зіставлення з національним питанням, «стараючись індуктивним способом наблизитись до тієї правди, за якою шукав, щоб не приймати її а ргіогі»⁴⁹. У наслідку переконується в хибності соціалістичних теорій, насамперед через їх космополітичність і ворожість до будь-чого національного, не погоджується, що «людське» і «народне» мають протиставлятися і сумнівається у реальності добровільного порозуміння між націями, які відрізняються економічним і культурним розвитком: «А, крім сього, космополітизм має рацію тільки при вічній згоді поміж народами, а в поодиноких народів тільки тоді, коли вони великі, сконсолідовані і цивілізовані. Всього того ми не маємо, тому не можемо кидатися в руки безглядного соціалізму»⁵⁰.

Водночас В. Навроцький опонував «гоноровим гонитвам» (під час гучного у Галичині судового процесу 1877–1878 рр.) низки польських газет на соціалізм як світоглядний пріоритет, притаманний саме українцям, іронізуючи, що саме у такій ситуації ті, хто «заперечували існування Русинів в загалі а Русинів в Галичині в частковості», називали Галичину «польською» і заселеною поляками, тепер «тим самим Русинам [...] звертають їх народність» і, нарешті, підкреслюють однозначну різницю між обома народами⁵¹.

Наводячи низку інших прикладів, спростовуючи стереотипні уявлення як прихильників, так і противників соціалістичної доктрини, підкреслює привабливість її ідейних змістів, адже ними цікавляться і в наукових й освітніх осередках, підтримують харизматичні багатії-аристократи (Ласаль, Р. Овен, Сен-Сімон). Урешті, виходить на тезу, що загалом со-

⁴⁸ Vasył' N. [V. Navrots'kyj], *Nasha teperishnia postat'*, «Pravda» 1878, ch. 17–19.

⁴⁹ I. Vytanovych, *Volodymyr Navrots'kyj (1847–1882)*..., s. 77.

⁵⁰ Vasył' N. [V. Navrots'kyj], *Nasha teperishnia postat'*, «Pravda» 1878, ch. 17–19.

⁵¹ Vas. N. [V. Navrots'kyj], *Nahinka za sotsiialistamy i pol's'ka presa (Pys'mo do redaktsii)*, «Pravda» 1877, 15 (3) lyp., ch. 13, s. 511.

ціалістичні гасла «на полі дійсного життя» у своєму стремлінні до фальшивого чи правдивого ідеалу можуть подекули ставати «єдиною зброєю» для виборення свободи, тому в різних пропорціях та інтерпретаціях вони трапляються у кожному сучасному суспільстві. Присвоювати з міркувань політичної лояльності їх, як у Галичині, лише українцям є маніпулятивним і працює на шкоду міжнаціональному порозумінню навколо спільних соціальних цінностей⁵².

Концепція органічної праці у трактуванні В. Навроцького багата практичними міркуваннями над особисто спостереженими реаліями політичного, культурного й соціального розвитку західноукраїнських земель, які були малою батьківщиною і для інших націй. Вчений підкреслює велику шкоду понижування однією спільнотою іншої, щоби більше – в атмосфері загальносвітової емансипації й східноєвропейського відродження. Так звана національна логіка вимагає негайних реформувань, особливо на полі просвіти, а «ексклюзивність національна» – доречних форм⁵³. Отже, польські підручники мають позбутися «нестравного корму» шовіністичного перебільшення власних колективних чеснот, бо пропаганда *polonica fide* й фальшиві акценти у колективному самопізнанні деградують сучасність суспільства⁵⁴. Українське історієписання потребує натомість більш жвавого викладу, аби читачеві не полишати «несмак насилу відбутої патріотичної панщини»⁵⁵. В. Навроцький пропонує «подати повний і живий образ давньої життя нашого народу; треба нам дати поняття о гадках, які порушували тую его жизнь і провадили его до діланя; треба через гущу поодиноких фактів прорізати дорогу, якою ішла та історія; треба, щоб не читали ми своєї історії, як історію чужого нам, незнакомого народу; винайти нитку, котра б нашу давню, минувшу жизнь вязала з нашою теперішньою...; треба бути окрім хронографа – і філософом»⁵⁶.

Висновки

Такою власне зсередини, на прикладі біографічних і суспільних обставин життя й діяльності маркантного представника доби постає світоглядна атмосфера тогочасної Галичини. Вона ілюструє, чому українська

⁵² *Ibid.*, s. 512–514.

⁵³ Vasył' N. [V. Navrots'kyj], *Iystava kraieva – a tovarystvo «Prosvita», «Pravda»* 1877, 31 (19) maia, ch. 10, s. 387–389.

⁵⁴ V. [V. Navrots'kyj], *Czego jeszcze możemy się nauczyć z tej polskiej historii? (V voskresnyj vıvtorok)*, «Dilo» 1880, 7 (19) maia, ch. 35, s. 1–2; 10 (22) maia, ch. 36, s. 1.

⁵⁵ V. Navrots'kyj, *Krytychni zamıtky* [in:] *Tvory Volodymyra Navrots'koho...*, s. 74.

⁵⁶ *Ibid.*

філософська (і не лише) думка в її інституційних, так званих академічних формах вираження не мала шансів належного рівноправного розвитку. Водночас набуває ще більшої обґрунтованості специфічний спосіб непрофесійного філософування, який в умовах штучних обмежень і перепон в освітньому, культурному, науковому, громадському просторах продовжив традицію філософської культури українства⁵⁷. Чільну проблематику такого типу філософування у другій половині XIX ст. цілком закономірно визначали палючі виклики сучасності перед національним і цивілізаційним самоусвідомленням та їх соціальним запліччям, що характерно і для інших «малих» філософій на той час бездержавних націй Центрально-Східної Європи⁵⁸.

Майбутнє українського «любомудрія» та всього інтелектуального й культурного поступу чекали нові етапи самоствердження. Проте «раз розбуджені гадки не пропали, а зродили і внесли в наше жите ідею народних інтересів, їх підвищення, розвою і остаточної перемоги»⁵⁹. Внесок В. Навроцького під цим оглядом незаслужено забутий й поки недооцінений.

Його ідейний спадок винятково щедрий на між-, суб- і трансдисциплінарні смисли, які пронизують кожне філософсько-критичне мислення. Воно переконувало у здатності «працювати» і у призмі власне філософського осмислення дилем гуманітарного еволюціонізму у національному й цивілізаційному масштабі. Запропонований соціальний ракурс еволюції міркувань вченого від неоромантичного до позитивістського світорозуміння відкриває історію реальних економічних, політичних і культурних досвідів та перетворень індивіда і спільноти в особистість та націю з ключовими визначниками справжньої сучасності – свободи, солідарності, самоідентифікації, справедливості і поступу. Факти – передовсім економічні цифри, але й будь-які інші перевірені дані та реальні спостереження над життєвою дійсністю – ставали інструментом критичних студій В. Навроцького про поступ і сучасність, глобальне та локальне, індивідуальне й загальне, солідарність, свободу, самоідентифікацію, справедливість, братерство, просвіту, гідність, вітальність, добро, рівність, ідеали. А вихідним і кінцевим орієнтиром його блискучого критичного мислення, що надихало прихильників, рівно ж обеззброювало або й злостило противників, був свідомий патріотизм, з одного боку, а з другого – на-

⁵⁷ Див. більше про це у: О. Losyk, *Etické rozmery ukrajinského národného obrodenia Haliče v druhej polovici 19. storočia: zdroje a problematika* [in:] *Etické myslenie minulosti a súčasnosti (ETTP 2020/2022). Etika v 19. a 20. storočí*, ed. V. Gluchman, Prešov 2021, s. 199–217.

⁵⁸ Поп.: V. Gluchman, *Úvod* [in:] V. Gluchman a kol., *Dejiny etického myslenia na Slovensku I. (do začiatku 19. storočia)*, Prešov 2017, s. 6–12.

⁵⁹ V. B. [V. Barvinskij], *Pamiaty najluchshoho druha*, «Dilo» 1882, 3 (15) lyst., ch. 85, s. 1.

полегливе тяжіння до правди як фундаментальної, позитивної, смислосудової цінності для самотності та (спів)життя окремої людини, народу й людства.

Бібліографія

- I. Franko, «Pravda», *pys'mo naukove i literaturne. Vid 1867 do 1883*, L'viv [1884], s. 298–299.
- V. Gluchman, *Úvod* [in: V. Gluchman a kol., *Dejiny etického myslenia na Slovensku I. (do začiatku 19. storočia)*, Prešov 2017, s. 6–12.
- I. Hurak, «*Moloda Ukraina*»: *studentstvo v suspil'no-politychnomu zhytti Halychyny (60-ti rr. XIX – pochatok XX st.)*, Ivano-Frankivs'k 2007, 279 s.
- O. Kupchyns'kyj, *Z mynuloho XIX stolittia. Zhyttia i tvorchist' Fedora Zarevycha (1835–1879)*, «Visnyk NTSh» 2020, ch. 63, s. 77–87.
- K. Kurylyshyn, *Chasopys «Dilo» (L'viv, 1880 – 1939 rr.): materialy do biobibliografistyky*, t. 1: 1880–1889 rr., Drohobych 2015, s. 429–430 ta in.
- O. Losyk, *Etické rozmery ukrajinského národného obrozenia Haliče v druhej polovici 19. storočia: zdroje a problematika* [in: *Etické myslenie minulosti a súčasnosti (ETTP 2020/2022). Etika v 19. a 20. storočí*, ed. V. Gluchman, Prešov 2021, s. 199–217.
- O. Łosyk, *Z badań nad filozoficzną problematyką wybranych prac Wołodymyra Barwinskiego*, «Galicja. Studia i materiały» 2019, t. 5, s. 151–178.
- V. [V. Navrots'kyj], *Czego jeszcze możemy się nauczyć z tej polskiej historii? (V voskresnyj vivtorok)*, «Dilo» 1880, 7 (19) maia, ch. 35, s. 1–2; 10 (22) maia, ch. 36, s. 1.
- V. B. [V. Barvins'kyj], *Pamiaty najluchshoho druha*, «Dilo» 1882, 26 maia (7 cherv.), ch. 40, s. 1–3; 29 maia (10 cherv.), ch. 41, s. 1–2; 22 ver. (4 zhovt.), ch. 73, s. 1–2; 25 veres. (7 zhovt.), ch. 74, s. 1–2; 29 veres. (11 zhovt.), ch. 75, s. 1–2; 2 (14) zhovt., ch. 76, s. 1; 3 (15) lyst., ch. 85, s. 1–2; 13 (25) lystop., ch. 88, s. 1; 8 (20) hrud., ch. 95, s. 1–2; 11 (23) hrud., ch. 96, s. 1–2; 17 (29) hrud., ch. 97–98, s. 1.
- Vas. N. [V. Navrots'kyj], *Kholodnyj viter rosij's'ko-turets'koi vijny*, «Pravda» 1877, 31 (19) maia, ch. 10, s. 382–386.
- Vas. N. [V. Navrots'kyj], *Nahinka za sotsialistamy i pol's'ka presa (Pys'mo do redaksii)*, «Pravda» 1877, 15 (3) lyp., ch. 13, s. 510–514.
- Vas. N. [V. Navrots'kyj], *Shliakhetni zaschytnyky narodu*, «Pravda» 1877, 15 (3) serp., ch. 15, s. 572–578; 30 (18) zhovt., ch. 20, s. 781–786; 15 (3) lyst., ch. 21, s. 814–822.
- Vasyl' N. [V. Navrots'kyj], *Kliasovi interesy i interesy narodu (Sche prychnok do reformy avstrijs'kykh finansiv)*, «Pravda» 1877, 30 (18) lyst., ch. 22, s. 857–864; 15 (3) hrud., ch. 23, s. 900–907; 30 (18) hrud., ch. 24, s. 929–943.
- Vasyl' N. [V. Navrots'kyj], *Nasha teperishnia postat'*, «Pravda» 1878, ch. 17–19.
- Vasyl' N. [V. Navrots'kyj], *Vystava kraieva – a tovarystvo «Prosvita»*, «Pravda» 1877, 31 (19) maia, ch. 10, s. 387–389.
- V. Navrots'kyj, *Heohrafichni i etnohrafichni uryvky* [in: *Tvory Volodymyra Navrots'koho: vydannia posmertne z portretom i zhyttiepysom*, t. I, L'viv 1884, s. 173–193.
- V. Navrots'kyj, *Krytychni zamitky* [in: *Tvory Volodymyra Navrots'koho: vydannia posmertne z portretom i zhyttiepysom*, t. I, L'viv 1884, s. 65–77.
- V. Navrots'kyj, *Satyrichni ocherky i uryvky (Z avtohrafiv 1867–1872)* [in: *Tvory Volodymyra Navrots'koho: vydannia posmertne z portretom i zhyttiepysom*, t. I, L'viv 1884, s. 149–159.

- V. Navrots'kyj, *Ukraino. Il movimento letterario Rutheno in Russia e Galizia 1798–1872* [in:] *Tvory Volodymyra Navrots'koho: vydannia posmertne z portretom i zhyttiepysom*, t. I, L'viv 1884, s. 78–111.
- V. Navrots'kyj, *Ystorycheskie pisni malorus'koho narodu s ob'iasneniamy Vl. Antonovycha i M. Drahomanova*. T. I. Kiev', 1874 [in:] *Tvory Volodymyra Navrots'koho: vydannia posmertne z portretom i zhyttiepysom*, t. I, L'viv 1884, s. 112–132.
- Ye. Olesnyts'kyj, *Volodymyr Navrots'kyj, ieho znachenie i zasluhy. Vidchyt d-ra Yevheniia Olesnyts'koho, vyholoshenyj v pam'iatnyj den' shostykh rokovyn smerty bl. p. Vol. Navrots'koho*, «Dilo» 1888, 28 trav. (9 cherv.), ch. 120, s. 1–2; 30 trav. (11 cherv.), ch. 121, s. 1–2; 31 trav. (12 cherv.), ch. 122, s. 1; 1 (13) cherv., ch. 123, s. 1–2.
- M. Skrynyyk, *Istoryko-filosofs'kyj kontekst stanovlennia ukrains'koi identychnosti*, L'viv 2018, 214 c.
- K. Studyns'kyj, *Perepyska M. Drahomanova z V. Navrots'kym. Z pochatkiv sotsialistychnoho rukhu v Halychyni* [in:] *Za sto lit. Materialy z hromads'koho j literaturnoho zhyttia Ukrainy XIX i pochatkiv XX stolittia*, red. M. Hrushevs'kyj 1927, kn. 1, s. 83–153.
- O. Terlets'kyj, *Zghadka pro zhytie Volodymyra Navrots'koho* [in:] *Tvory Volodymyra Navrots'koho: vydannia posmertne z portretom i zhyttiepysom*, t. I, L'viv 1884, s. I–XLVIII.
Tvory Volodymyra Navrots'koho: vydannia posmertne z portretom i zhyttiepysom, t. I, L'viv 1884, 207 s.
- I. Vytanovych, *Volodymyr Navrots'kyj (1847–1882). Pershyj ukrains'kyj statystyk-ekonomist v Halychyni na tli svoiei doby*, L'viv 1934, 82 s.
- O. Zbozhna O, *Uchnivs'ki ta students'ki «Hromady» – shkola vykhovannia ukrains'koi natsional'noi elity*, vyd. 2-he, vypravl. i dopovn., Ternopil' 2012, 231 c.

Volodymyr Navrotsky's socio-philosophical views: from neo-Romanticism to positivism

Summary

The article analyses the socio-philosophical dimension of the journalistic legacy of Volodymyr Navrotsky, one of the leading inspirers of the Ukrainian national revival of the second half of the 19th century. By means of comparisons of biographical threads and the socio-cultural atmosphere of the time in Galicia, including Ukrainian-Polish relations, the world-view dilemmas of national and civilisational self-determination of the Ukrainian community were identified in the philosophical-socio-scientific reflections of local intellectuals.

Keywords: Volodymyr Navrotsky, national identity, justice, labour, education.